

ROZDZIAŁ I

POZYTYWNA READAPTACJA – SPOSÓB PRZECIWDZIAŁANIA KARIERZE PRZESTĘPCZEJ

1. Co to jest kariera przestępcza?

Badania prowadzone w różnych krajach i w różnych okresach wskazują na ważną zależność kryminologiczną:

Prawidłowość 1.:

Niewielka liczba osób jest odpowiedzialna za dużą liczbę popełnianych przestępstw.

Argumentem potwierdzającym zaprezentowaną zależność jest zjawisko powrotności do przestępstwa. Znajduje ono odzwierciedlenie w wielu badaniach:

- Metaanalizy dotyczące tego zagadnienia wskazują, że wskaźniki recydywy w różnych badaniach zawierają się w przedziale 50-80%.
- Na zjawisko powrotności do przestępstwa wskazują również pojedyncze analizy. Dla przykładu można podać, że z populacji więźniów amerykańskich, którzy zostali zwolnieni z zakładów karnych w 1994 r., 68% zostało powtórnie aresztowanych w ciągu kolejnych 3 lat.
- W badaniach obejmujących całą populację więźniów stanu Minnesota (USA) stwierdzono, że w ciągu 3 lat od zakończenia wykonywania kary 59% tej grupy było powtórnie aresztowanych, a 29% ponownie skazano na karę pozbawienia wolności.
- Inne badania przeprowadzone w Stanach Zjednoczonych wskazują, że ok. 54% osób opuszczających więzienia powraca do zakładu karnego w okresie 6 lat od zakończenia wykonywania poprzedniej sankcji.
- Wysokie wskaźniki powrotności do przestępstwa stwierdzono również w polskich studiach kryminologicznych. Analizy obejmujące okres 10-letniej katamnezy wskazały, że nasilenie przestępczości powrotnej u osób opuszczających zakłady karne wynosiło 84%, a po 5 latach od zakończenia wykonywania kary wskaźnik recydywy kształtował się na po-

ziomie 41%.

- Dane empiryczne pokazują również znaczącą zależność między rozmiarami uprzedniej karalności a nasileniem powrotności do przestępstwa. Badanie przeprowadzone 2,5 roku od zakończenia sankcji wskazało, że wskaźnik recydywy u osób skazanych jednokrotnie wynosił ok. 35%, natomiast u wielokrotnie karanych – ok. 62%. Po upływie 5-letniego okresu katamnezy recydywa osób uprzednio niekaranych wyniosła 45%, a wśród wcześniej skazanych – 70%. Natomiast po upływie 10 lat od zakończenia wykonywania sankcji wskaźniki powrotności wynosiły: 57% dla uprzednio niekaranych i 82% dla karanych.

W kontekście przedstawionych informacji warto odpowiedzieć na pytanie, co stanowi istotę rozwoju antyspołecznych zachowań. Kariera tego typu oznacza rodzaj procesu przebiegającego od stanu relatywnej globalności do relatywnego zróżnicowania, wyrazistości i hierarchicznej integracji. U większości osób kariera przestępcza przebiega w trzech etapach:

- aktywizacji
- eskalacji (różne formy aktywności sprzecznej z prawem)
- zanikania ze względu na zjawisko przesycenia.

Istotne znaczenie w procesie powstawania kariery przestępczej mają czynniki o charakterze podmiotowym, które utrzymują się od wczesnych okresów rozwojowych. Rolę zmiennych podmiotowych, które inicjują antyspołeczne zachowania, trafnie odzwierciedla stwierdzenie: „Antyspołeczne dziecko staje się antyspołecznym nastolatkiem, by później skłonić się w kierunku antyspołecznego dorosłego. A antyspołeczny dorosły skłania się ku temu, by wychować inne antyspołeczne dziecko”.

Na bazie przedstawionej charakterystyki można więc wskazać na ważną cechę kariery przestępczej.

Prawidłowość 2.:

Spółeczne uczenie się antyspołecznych zachowań
w ramach kariery przestępczej.

Wyniki badań empirycznych wskazują, że w okresie dzieciństwa i adolescencji duży wpływ na rozwój antyspołecznych zachowań mają następujące czynniki:

- duże nasilenie problemów psychologicznych
- preferencja hedonistycznych wartości
- trudności w relacjach interpersonalnych – szczególnie zaburzenia więzi z rodzicami, wynikające z błędów wychowawczych i/lub emocjonalnego odrzucenia przez rodziców
- problemy szkolne i/lub porażka edukacyjna w postaci powtarzania klasy lub

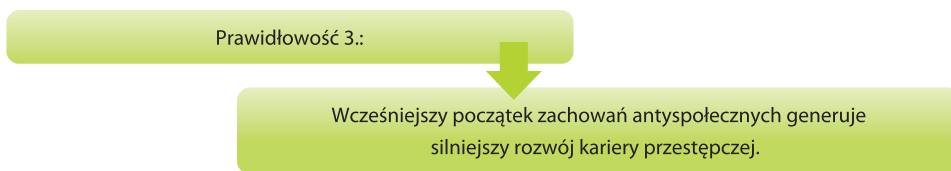
- porzucenia nauki
- zaburzenia w funkcjonowaniu społecznym – częste zachowania dewiacyjne, w tym różne przejawy agresji
- używanie alkoholu i/lub innych substancji psychoaktywnych
- angażowanie się w działania gangów młodzieżowych
- wczesna inicjacja przestępcza
- duża częstotliwość czynów karalnych traktowanych jako sposób osiągnięcia sukcesu osobistego
- pobyt w placówkach opiekuńczo-wychowawczych lub resocjalizacyjnych.

Informacji na temat charakterystycznych cech kariery przestępczej dostarczają również badania dotyczące wzorców recydywy. Uzyskane wyniki pozwoliły na wyodrębnienie sprawców wielokrotnie karanych o wczesnym (przed 18. r.ż.) i późnym początku karalności (nie wcześniej niż po ukończeniu 21. r.ż.).

Recydywiści z pierwszej grupy stanowią większy stopień zagrożenia dla porządku prawnego ze względu na dużą częstotliwość zachowań sprzecznych z prawem i popełnianie groźnych przestępstw. Sprawców o wczesnym początku karalności charakteryzuje również występowanie różnego rodzaju problemów w funkcjonowaniu psychospołecznym – uzależnienie od substancji psychoaktywnych (przede wszystkim od alkoholu), objawy depresyjne, wrogość lub nieufność wobec otoczenia, poczucie wyobcowania, konflikty interpersonalne, zaburzenia osobowości (głównie natury antyspołecznej, pogranicznej) oraz duże nasilenie zachowań agresywnych.

Natomiast przestępcy powrotni o późnym początku karalności stanowią mniejsze zagrożenie dla społeczeństwa z powodu niższego natężenia i mniejszej szkodliwości popełnianych czynów. Ponadto, u tego typu osób w mniejszym stopniu zaznaczają się trudności psychiczne, a używanie substancji psychoaktywnych rzadziej prowadzi do zaburzeń w funkcjonowaniu społecznym.

Przedstawione wyniki uzasadniają zatem sformułowanie kolejnej zależności, która jest charakterystyczna dla rozwoju antyspołecznego postępowania.

W opisie antyspołecznej kariery warto również zwrócić uwagę na stopień utrzymywania się nieakceptowanych społecznie czynów. Na podstawie analiz empirycznych stwierdzono występowanie przejściowej postaci zaburzeń antyspołecznych w cyklu życiowym jednostki. Świadczy o tym fakt, że ok. 1/3 ogólnej populacji mężczyzn w ciągu swojego życia co najmniej raz dopuszcza się poważnego naruszenia prawa. Natomiast 4/5 miało do czynienia z policją z powodu drobnych wykroczeń. Cechą charakterystyczną osób z przejściową postacią anty-

społecznego postępowania jest to, że sprawują one pewną kontrolę nad swoimi reakcjami, tzn. są skłonne naruszać normy społeczne w sytuacjach, które przyniosą im korzyść, ale jednocześnie rezygnują z tego typu czynów, gdy zyski osobiste przynosi im postępowanie zgodne z obowiązującymi zasadami. Spadek zachowań antyspołecznych w tej grupie występuje po 30. roku życia.

U części osób zaznacza się jednak tendencja do stabilizacji antyspołecznych czynów. Mimo upływu czasu, zasadnicza predyspozycja pozostaje taka sama, zmieniają się tylko jej zewnętrzne przejawy, w zależności od środowiska, w którym jednostka funkcjonuje. Utrzymywaniu się zachowań przestępczych towarzyszą mniejsze zdolności w zakresie przewidywania skutków własnych zachowań. Przestępcy tego typu koncentrują się na natychmiastowych korzyściach, natomiast mają trudności ze spostrzeganiem odroczonej konsekwencji własnego postępowania, dlatego czyny antyspołeczne traktują jako mniej kosztowne i/lub mniej ryzykowne.

Zaprezentowane prawidłowości uzasadniają zatem sformułowanie kolejnej właściwości, która jest charakterystyczna dla rozwoju kariery przestępczej.

Prawidłowość 4.:

Karierze przestępczej sprzyja spostrzeganie antyspołecznego czynu w kategoriach doraźnych korzyści, przy jednoczesnym ignorowaniu jego odroczonej kosztów.

W niniejszym opracowaniu zostaną przedstawione wyniki badań, mające na celu wskazanie czynników wpływających na pozytywną readaptację osób zagrożonych wykluczeniem społecznym z powodu konfliktu z prawem. W ramach badanej zbiorowości wyodrębniono trzy grupy, w różnym stopniu narażone na karierę przestępczą:

- 511 nieletnich po konflikcie z prawem karnym z powodu popełnienia czynu zabronionego
- 109 aktualnych więźniów znajdujących się w okresie bezpośredniego przygotowania do wolności – normy kodeksu karnego wykonawczego (art. 95 § 2 k.k.w.) nakładają na podmioty odpowiedzialne za wykonywanie kary obowiązek, aby w ramach indywidualnych programów poprawczych w szczególności sposób uwzględniać przygotowanie więźnia do opuszczenia zakładu karnego
- 99 byłych więźniów, charakteryzujących się co najmniej dwuletnim korzystaniem z wolności od ostatniego pobytu w zakładzie karnym – przyjęcie tego kryterium jest uzasadnione wynikami badań, w których stwierdzono, że okres do 2 lat od opuszczenia placówki penitencjarnej jest związany z wysokim prawdopodobieństwem recydywy, natomiast dłuższy czas spędzony poza więzieniem może świadczyć o zrealizowaniu poprawczych celów kary pozbawienia wolności ze względu na istotnie niższe ryzyko popełnienia ponownego prze-

stępstwa.

Szczegółowa charakterystyka sposobu przeprowadzania badań oraz ich uczestników znajduje się w raporcie z badań pt. „Więzi społeczne zamiast więzień – wsparcie pozytywnej readaptacji osób zagrożonych wykluczeniem społecznym z powodu konfliktu z prawem” (Niewiadomska i in. 2010, s. 35-39).

2. Na czym polega pozytywna readaptacja osób zagrożonych karierą przestępczą?

Proces pozytywnej readaptacji stanowi efekt oddziaływań na sprawcę czynu zabronionego w ramach prewencji indywidualnej. W aktualnym stanie prawnym najistotniejszym składnikiem treściowym tego typu prewencji są oddziaływania wychowawcze zarówno w ramach środków stosowanych wobec nieletnich, jak również wobec dorosłych przestępców.

Zgodnie z art. 10 § 1 kodeksu karnego (k.k.) odpowiedzialność karną za popełnienie przestępstwa ponosi osoba, która ukończyła 17 lat lub nieletni, który spełnia warunki z art. 10 § 2 k.k. Osoby poniżej 17. roku życia podlegają odrębnym zasadom postępowania, które są uregulowane w ustawie z 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (u.p.n.).

Środki skierowane do tej grupy sprawców czynów zabronionych odznaczają się wybitnym wychowawczo-opiekuńczym ukierunkowaniem. Ich celem jest przede wszystkim dobro nieletniego – korzystne kształtowanie jego osobowości oraz zapewnienie mu, w miarę możliwości, prawidłowych warunków opieki i wychowania (art. 3 § 1 u.p.n.). Sąd może stosować tego typu środki również wobec młodocianych przestępców (art. 10 § 4 k.k.) – dotyczy to sprawców, którzy popełnili występki po ukończeniu 17 lat, lecz przed ukończeniem 18 lat, jeżeli przemawiają za tym okoliczności sprawy, stopień rozwoju sprawcy, jego właściwości i warunki osobiste.

Ustawa wymienia cztery odrębne typy reakcji w postępowaniu wobec nieletnich:

- **środki wychowawcze** (art. 6 u.p.n.) – upomnienie, zobowiązanie do określonego postępowania (zwłaszcza do naprawienia szkody, przeproszenia pokrzywdzonego, podjęcia nauki lub pracy, powstrzymywania się od przebywania w określonych środowiskach lub miejscach, zaniechanie używania alkoholu lub innych substancji odurzających itp.), nadzór odpowiedzialny rodziców lub opiekuna, nadzór udzielających poręczenia (organizacji społecznych, zakładu pracy albo osoby godnej zaufania), dozór kuratora, skierowanie do kuratorskiego ośrodka pracy z młodzieżą, umieszczenie w zakładzie wychowawczym lub w innej odpowiedniej placówce opiekuńczo-wychowawczej albo w instytucji lub organizacji przygotowania zawodowego, umieszczenie w rodzinie zastępczej, środki przewidziane w kodeksie rodzinnym i opiekuńczym

- **środek poprawczy** – sąd rodzinny może orzec umieszczenie w zakładzie poprawczym nieletniego, który dopuścił się czynu karalnego, jeżeli przemawia za tym wysoki stopień jego demoralizacji oraz okoliczności i charakter czynu, zwłaszcza gdy środki wychowawcze okazały się bezskuteczne lub nie rokują re-socjalizacji (art. 10 u.p.n.)
- **lecnicze środki zabezpieczające** (art. 12, 56, 79 § 4 u.p.n.) – umieszczenie niepełnosprawnego psychicznie nieletniego w szpitalu psychiatrycznym lub w innym odpowiednim zakładzie leczniczym, w zakładzie pomocy społecznej lub właściwej placówce opiekuńczo-wychowawczej
- **nielecnicze środki zabezpieczające** (art. 6, pkt 7 i 8 u.p.n.) – zakaz prowadzenia pojazdów, przepadek rzeczy uzyskanych w związku z popełnieniem czynu karalnego.

W podsumowaniu wymienionego katalogu oddziaływań należy jeszcze raz podkreślić, że w postępowaniu wobec nieletnich regułą jest stosowanie działań wychowawczych. Środek poprawczy oraz formy zabezpieczające znajdują zastosowanie w sytuacjach wyjątkowych – wtedy, gdy metody wychowawcze są niewystarczające lub nieodpowiednie ze względu na stan nieletniego. Zakład poprawczy różni się od placówki wychowawczej odpowiednio bardziej rygorystycznym regulaminem. Sąd rodzinny orzeka ten środek w odrębnym „postępowaniu poprawczym” (art. 48-55 u.p.n.). Jednak nie można go traktować ani jako kary, ani jako środka zbliżonego do niej.

W stosunku do dorosłych przestępców polski system prawa przewiduje takie kary jak (art. 32 k.k.):

- grzywna
- ograniczenie wolności
- pozbawienie wolności
- 25 lat pozbawienia wolności
- dożywotnie pozbawienie wolności.

W kontekście pozytywnej readaptacji przestępców należy postawić pytanie, w jaki sposób sankcje stosowane przez państwo mogą służyć poprawie osoby naruszającej porządek prawny. Odpowiedź na to pytanie jest zawarta w normach kodeksu karnego wykonawczego (k.k.w.). Zgodnie z art. 67 § 1 k.k.w., podstawowym celem wykonywania kary pozbawienia wolności jest „wzbudzanie w skazanym woli współdziałania w kształtowaniu jego społecznie pożądanym postaw, w szczególności poczucia odpowiedzialności oraz potrzeby przestrzegania porządku prawnego i tym samym powstrzymania się od powrotu do przestępstwa”.

Takie sformułowanie normy dotyczącej celów wykonywania izolacji oznacza, że od tej kary wymaga się zdecydowanie więcej niż tylko powstrzymania skazanego od powrotu do przestępstwa. Dążenie do tego, aby osoba nie popełniła kolejnego czynu sprzecznego z prawem, stanowi realizację celu minimalnego – poprawy jurydycznej. W ramach przewidzianych rozwiązań penitencjarnych jest jednak możliwa realizacja celu maksymalnego – poprawy moralnej.

Poprawa jurydyczna:

Osoba nie popełnia kolejnego przestępstwa.

W oddziaływaniach ukierunkowanych na osiągnięcie poprawy jurydycznej akcent jest położony na negatywną stronę działania – nie popełni. W dążeniu do realizacji tego zamierzenia często dochodzi do instrumentalnego traktowania jednostki i wywoływania u niej strachu po to, aby zachować porządek prawny, czyli osiągnąć cel tkwiący poza podmiotem sprawczym.

Poprawa moralna:

Pozytywna readaptacja, czyli prospołeczne przeobrażenia w osobowości przestępcy.

Poprawa moralna przestępcy wiąże się z radykalnymi przeobrażeniami jego osobowości, skutkującymi zmianą regulacji stosunków z otoczeniem w takim kierunku, który zwiększa szansę pozytywnej readaptacji społecznej. Zmiany tego typu bazują na procesie wychowawczym, którego istotą jest pozytywna motywacja i zaangażowanie w proces zmian jednostki naruszającej obowiązujące normy karne.

Przedstawiona prawidłowość uzasadnia stanowisko, że oddziaływania poprawcze powinny być ukierunkowane przede wszystkim na dokonywanie korekt w osobowości i postawach przestępców po to, aby mogli oni prawidłowo funkcjonować w społeczeństwie, tzn. dokonywać właściwych wyborów dotyczących osobistych celów i sposobów ich realizacji.

Za sformułowaną konkluzją przemawiają wyniki analiz empirycznych, w których stwierdzono, że wycofywanie się z działalności przestępczej – tzw. „wychodzenie z przestępczości” – w istotny sposób łączy się z takimi czynnikami jak:

- nowa perspektywa życiowa i krytyczny stosunek do wcześniejszego postępowania
- zwiększająca się świadomość szybko upływającego czasu
- zmiana życiowych celów
- nasilające się poczucie zmęczenia i/lub odczuwanie mniejszej sprawności psychofizycznej
- nawiązywanie relacji z osobami spoza przestępczego środowiska
- zaangażowanie się w prospołeczne działania.

Zachowania wynikające z poprawy jurydycznej często nie mają nic wspólnego z poprawą moralną. Zdarza się, że osoba opuszczająca zakład karny chwilowo nie szkodzi innym, ale wewnątrz nadal nie akceptuje zasad

zorganizowanego życia społecznego. Znacznie większą korzyść społeczeństwo odnosi wtedy, gdy jednostka właściwie funkcjonuje w rodzinie, pracy, sąsiedztwie i grupie koleżeńskej, czyli wtedy, gdy wystąpią u niej zmiany charakterystyczne dla poprawy moralnej. Proces ten jest najbardziej możliwy w sytuacji, gdy dojdzie do zrozumienia popełnionego błędu, zadośćuczynienia i przyswojenia konstruktywnych strategii adaptacyjnych.

Zaprezentowana zależność stanowi ważny argument za tym, aby w ramach prewencji indywidualnej doprowadzać do poprawy moralnej przestępcy. Należy jednak wyraźnie podkreślić, że jest to niezwykle trudny proces. Pierwsze ograniczenie polega na tym, że oddziaływania resocjalizacyjne zazwyczaj dotyczą osób, u których występują duże zaburzenia w postępowaniu moralnym i zdeformowane schematy poznawcze norm regulujących życie społeczne. Natomiast druga trudność jest związana z tym, że proces poprawczy często odbywa się w warunkach izolacyjnych. Dlatego istnieje konieczność poszukiwania takich czynników podmiotowych, dzięki którym nastąpi wzrost zaangażowania osób zagrożonych karierą przestępczą w proces resocjalizacji. Do poprawy moralnej dojdzie tylko wtedy, gdy zaproponowanym oddziaływaniom poprawczym będą towarzyszyły podmiotowe przeżycia jednostki – refleksja nad własnym zachowaniem i wzbudzenie wewnętrznej motywacji do zmian w postępowaniu.

Zagadnienia związane z pozytywną readaptacją osób zagrożonych karierą przestępczą prowadzą do licznych kontrowersji. Jedną z nich jest kwestia dotycząca oddziaływań resocjalizacyjnych w warunkach zakładu karnego. Wyniki badań naukowych oraz statystyki recydywy dowodzą, że podejmowanie obowiązkowych oddziaływań poprawczych wobec więźniów jest nieskuteczne. Z tego powodu odrzucono przymus resocjalizacji w trakcie wykonywania sankcji izolacyjnych. Za odrzuceniem tego przymusu przemawia również argument, polegający na realistycznym uznaniu faktu, że efektywne jest tylko takie oddziaływanie na dorosłego człowieka, które on sam zaakceptuje i w ramach którego podejmie współdziałanie.

W obecnym kształcie kara pozbawienia wolności daje możliwość zorganizowania i prowadzenia odpowiedniego procesu wychowawczego, pomimo tego, że:

- jest najbardziej represyjną reakcją na przestępstwo
- zaznacza się w niej kolizja funkcji izolacyjnej i readaptacyjnej.

Osiągnięciu readaptacyjnego celu służy przede wszystkim wykonywanie kary pozbawienia wolności w systemie programowanego oddziaływania. W ramach tego systemu ustala się środki służące przygotowaniu sprawcy przestępstwa do funkcjonowania w społeczeństwie. Ustawodawca – w art. 95 § 2 k.k.w. – sugeruje, aby w ramach indywidualnych programów readaptacyjnych w szczególności uwzględniać:

- potrzebę kształtowania nawyku pracy w przypadku, gdy skazany dotąd nie pracował zarobkowo albo nie robił tego systematycznie; natomiast jeśli utrzymy-

wał się z pracy – wykorzystywać jego kwalifikacje na terenie zakładu karnego lub poza nim

- posiadane wykształcenie i potrzebę jego uzupełniania, w tym kontynuowanie nauki rozpoczętej przed osadzeniem w zakładzie i doskonalenie zawodowe
- ułatwianie kontaktów z rodziną i osobami bliskimi
- włączanie do zespołów prowadzących działalność kulturalno-oświatową, społeczną i/lub sportową
- przygotowanie wyjścia na wolność.

Wprowadzenie systemu programowanego oddziaływania w ramach odbywania kary pozbawienia wolności stanowiło przekonanie, że powinno ono wpływać na wolę tego, kto – dobrowolnie popełniając przestępstwo – może również podjąć trud w zakresie uczenia się prospołecznych postaw. Podstawowym warunkiem skuteczności takiego oddziaływania jest współpraca skazanego z personelem penitencjarnym. Dlatego, na mocy art. 95 § 1 k.k.w., objęcie dorosłych więźniów tym systemem zostało uzależnione od ich zgody na partycypację w przygotowaniu i wykonaniu zaplanowanych działań resocjalizacyjnych. Obowiązek uczestniczenia w programowanym oddziaływaniu dotyczy jedynie młodocianych.

Opracowanie indywidualnego programu jest poprzedzone diagnozą zawierającą opis i wyjaśnienie przyczyn popełnienia przestępstwa. Następnie komisja penitencyjna ustala indywidualny program oddziaływań poprawczych. Zgoda dorosłego skazanego na udział w nim musi być wyrażona swobodnie i wyraźnie, najlepiej w formie pisemnej. Przed jej podjęciem należy udzielić zainteresowanej osobie stosownych informacji o zasadach odbywania kary w tym systemie oraz przedstawić projekt zindywidualizowanych działań. Propozycja tego rodzaju może być oferowana osadzonemu wielokrotnie i w każdym czasie.

Realizacja indywidualnego programu poprawczego jest kontrolowana poprzez okresowe oceny postępów w procesie resocjalizacji. Dzięki tego rodzaju regulacji stworzono system wychowawczy o dynamicznym charakterze. Zawarte w ocenie zachęty i przywileje powinny stymulować pozytywne postawy skazanego, skłaniać innych do naśladownictwa oraz eliminować z realizacji indywidualnych oddziaływań tych więźniów, którzy nie poddają się procesowi resocjalizacji.

3. Jak można mierzyć proces readaptacji?

Zjawisko powrotności do przestępstwa – wskaźnik recydywy – wciąż pozostaje głównym kryterium oceny zdolności readaptacyjnych osób zagrożonych karierą przestępczą. Wskaźnik ten jest jednak krytykowany z dwóch zasadniczych powodów. Po pierwsze, nie istnieje standardowa definicja recydywy, która jest wykorzystywana na gruncie badawczym i praktycznym. W przeprowadzanych analizach pojęcie to jest interpretowane na różne sposoby – m.in. jako popełnienie przestępstwa, aresztowanie, skazanie na nieizolacyjną sankcję karną lub odbywanie kary pozbawienia wolności. Rozbieżności w rozumieniu tego pojęcia prowadzą do problemów odnoszących się zarówno do określania możliwości readaptacyjnych osób popełniających czyny karalne, jak również do trudności w zakresie ewaluowania oddziaływań, jakie są wobec nich prowadzone.

Drugi powód krytyki jest związany z tym, że zastosowanie wskaźnika recydywy jako jedyne kryterium służącego ocenie readaptacji osób zagrożonych karierą przestępczą stanowi duże uproszczenie metodologiczne. Powrotność do czynów karalnych jest bowiem uzależniona od wielu zmiennych o charakterze podmiotowym (np. motyw, postawy, nadużywanie substancji psychoaktywnych) i społecznym (np. stan cywilny, niski status społeczny, ubóstwo, bezrobocie). Określenie wskaźnika powrotności do przestępstwa pomija więc psychospołeczne czynniki, które doprowadzają do kolejnych zachowań antyspołecznych, a w konsekwencji decydują o prognozie kryminologicznej.

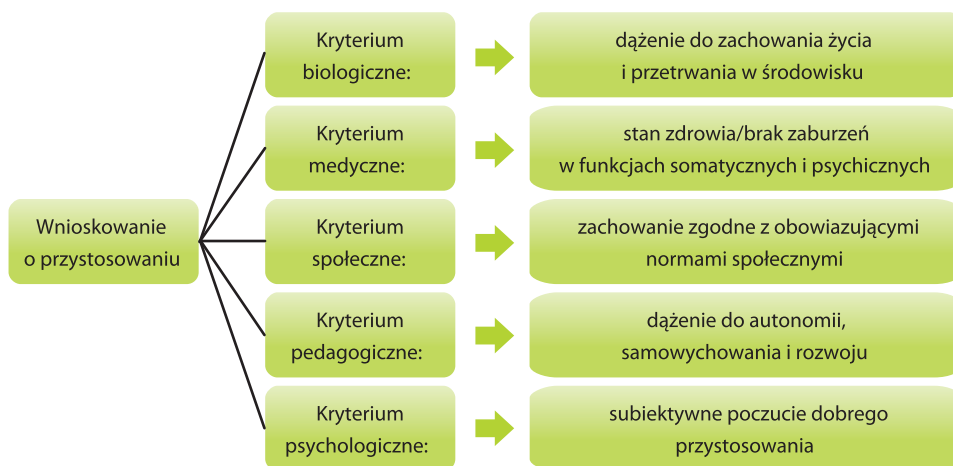
Uwzględnianie w badaniach zmiennych psychospołecznych pozwala na wyodrębnienie takich czynników, które pozwalają zaklasyfikować zachowania przestępcze pod względem:

- stopnia społecznego niebezpieczeństwa

- zdolności adaptacyjnych ich sprawców.

Przedstawione argumenty przemawiają za sformułowaniem postulatu, aby do oceny readaptacji osób zagrożonych karierą przestępczą stosować jednocześnie dwa rodzaje pomiarów. Jeden z nich powinien określać poziom recydywy, a drugi – zmienne psychospołeczne, które mają znaczenie w procesie przystosowania skazanego do warunków wolnościowych.

W poszukiwaniu kryteriów readaptacyjności przestępców zwraca się uwagę na problem dotyczący precyzyjnego definiowania pojęcia „przystosowanie społeczne”. Trudności odnoszą się przede wszystkim do różnic w sposobie wnioskowania o pozytywnej adaptacji na gruncie różnych dyscyplin naukowych.

Schemat. 1. Kryteria wnioskowania o adaptacji na gruncie różnych dyscyplin naukowych

Różnorodność wymienionych na schemacie kryteriów skłania do wniosku, że przystosowanie jest zjawiskiem uniwersalnym, polegającym na wymianie informacji i energii między organizmem a otoczeniem w procesach asymilacji (przyswajania) i akomodacji (zmian). Istnieje grupa koncepcji, które akcentują:

- obiektywne kryteria przystosowania – spełnianie przez człowieka określonych funkcji i/lub wymagań
- kryterium subiektywnego wartościowania przez jednostkę własnej egzystencji w otaczającym świecie.

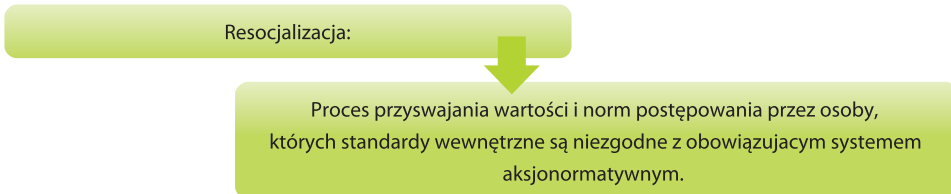
Wskaźniki readaptacyjności przestępców opierają się przede wszystkim na dwóch rodzajach kryteriów – socjologicznych i pedagogicznych. W przypadku stosowania pierwszych, w procesie readaptacji akcentuje się umiejętność przestrzegania istotnych norm współżycia z ludźmi (moralnych, obyczajowych i prawnych), dzięki czemu dochodzi do społecznej integracji jednostki. Do najczęściej stosowanych wskaźników pozytywnej readaptacji, które bazują na kryterium społecznym, należą:

- przebieg pracy zawodowej (jej systematyczne i należyte wykonywanie)

- posiadanie domu (stałe związki z partnerami seksualnymi oraz spełnianie ról i obowiązków rodzinnych)
- uzupełnianie braków w wykształceniu i podwyższanie kwalifikacji zawodowych
- sposób organizowania czasu wolnego (np. realizowanie zainteresowań, spędzanie czasu wolnego w konstruktywnych grupach społecznych)
- stosunek do zachowań patologicznych (m.in. brak kontaktów ze środowiskiem kryminogennym i rezygnacja z nielegalnych dochodów).

W podsumowaniu społecznych kryteriów przystosowania należy zauważyć, że przyswajanie przez osobę obowiązujących wzorców postępowania następuje w procesie socjalizacji. W życiu każdego człowieka dochodzi do różnego stopnia rozbieżności między powinnością postępowania a faktycznym zachowaniem. Społeczeństwo ustala jednak pewien dopuszczalny stopień rozbieżności w tym względzie. Dopiero jego przekroczenie jest traktowane jako mniej lub bardziej groźny objaw niedostosowania społecznego. Przedstawione prawidłowości odnoszą się również do procesu readaptacji osób zagrożonych karierą przestępczą. Popęlnienie kolejnego przestępstwa – brak dostosowania się do kryteriów poprawy jurydycznej – stanowi wskaźnik przekroczenia dopuszczalnego stopnia rozbieżności między oczekiwaniami otoczenia a zachowaniem jednostki, która preferuje antyspołeczne postępowanie.

Przy ustalaniu wskaźników readaptacyjności są również wykorzystywane kryteria pedagogiczne. Pomiaru tego typu dotyczą zmiany w osobowości jednostki przejawiającej dewiacyjne postępowanie ze względu na cel jej wychowania (resocjalizacji).

Poddawanie jednostek zagrożonych karierą przestępczą oddziaływaniom resocjalizacyjnym opiera się na założeniu, że pod ich wpływem efekty wcześniejszego procesu socjalizacji zostaną zmodyfikowane lub zastąpione preferencją alternatywnych wartości i norm zachowania w wyniku aktualnych wpływów interpersonalnych. Istota działalności resocjalizacyjnej sprowadza się więc do kształtowania pozytywnej readaptacji osób naruszających normy prawa karnego – przede wszystkim do tego, aby były one zdolne do realizacji osobistych dążeń w ramach istniejących standardów społecznych.

Wskaźnik skuteczności oddziaływań resocjalizacyjnych stanowi „odległość” cech wychowanka na danym etapie procesu wychowawczego od tego, jaki wychowanek powinien być w kontekście realizowanego celu oddziaływań. Istnieją trzy rodzaje pomiarów efektywności w analizowanym względzie:

- psychologiczny (absolutny) – miara tego typu pozwala badać efekty resocjalizacji po jej zakończeniu poprzez porównywanie zachowań ukształtowanych w procesie wychowawczym z wyjściowym stanem osobowości
- prognostyczny (pedagogiczny) – pomiar tego rodzaju zakłada porównywanie faktycznie wytworzonych sytuacji wychowawczych z modelem teoretycznym (optymalnym); jego zastosowanie pozwala na przewidywanie stopnia realizacji zamierzonych efektów resocjalizacyjnych
- faktyczny (realny) – polegający na porównaniu doświadczeń osoby resocjalizowanej w określonej sytuacji wychowawczej z doświadczeniami założonymi dla realizacji określonego celu.

4. Jakie są zalety psychologicznego pomiaru readaptacji przestępców?

Za stosowaniem psychologicznego kryterium readaptacji osób zagrożonych karierą przestępczą przemawia kilka argumentów – m.in. ścisłe związki między aktywnością podmiotową i poprawą moralną, konieczność dopasowania możliwości przystosowawczych jednostki do warunków stawianych przez otoczenie, regulacyjne funkcje doświadczania odrzucenia społecznego oraz poznanie osobowościowych mechanizmów poprawy moralnej.

1. argument uzasadniający stosowanie psychologicznego wskaźnika readaptacji:

Ścisłe związki między aktywnością podmiotową i poprawą moralną.

Psychologiczny wskaźnik readaptacyjności wskazuje na fakt, że poprawa moralna osób zagrożonych karierą przestępczą jest ściśle związana z aktywnością podmiotową, która charakteryzuje się trzema ważnymi atrybutami:

1. kontekstem społecznym – przedstawiony atrybut polega na tym, że aktywność ludzka nie tworzy interakcji tylko z aktualną sytuacją, ale uwzględnia szerszy system ról i reguł postępowania
2. intencjonalnością – ludzkie zachowanie w każdej sytuacji jest zdefiniowane przez subiektywnie określone cele, oczekiwania i zrealizowane dążenia
3. antropomorficznością – istota tej cechy polega na tym, że człowiek jest zdolny do świadomego stosowania różnych reguł oraz realizowania określonych planów i strategii w celu osiągnięcia pożądanego stanu rzeczy.

W badaniach przeprowadzonych w ramach projektu pt. „Więzi społeczne zamiast więzień – wsparcie pozytywnej readaptacji osób zagrożonych wykluczeniem społecznym z powodu konfliktu z prawem” (Niewiadomska i in. 2010) zastosowano psychologiczny wskaźnik pozytywnej readaptacji. Polegał on na ocenianiu przez osoby zagrożone karierą przestępczą poziomu harmonijno-

ści/konfliktowości ich funkcjonowania na płaszczyźnie psychicznej i społecznej. Do pomiaru poziomu przystosowania posłużyły wyniki w Teście Niedokończonych Zdań (RISB) J. Rottera.

Dzięki zastosowaniu tej metody uzyskano wyniki dotyczące ogólnego poziomu przystosowania oraz pięciu jego wymiarów w trzech grupach – nieletnich, aktualnych więźniów, byłych więźniów. Charakter uzyskanych rezultatów ilustruje schemat 2.

Schemat 2. Wymiary konstytuujące przystosowanie osobiste (psychologiczny wskaźnik readaptacji) osób zagrożonych karierą przestępczą

Przykładowe pytania dotyczące przystosowania osobistego:

- Jak oceniasz swoje funkcjonowanie w domu rodzinnym?
- Jakie były Twoje relacje z matką?
- Jak oceniasz swoje relacje na płaszczyźnie zawodowej?
- Jakie znaczenie mają inni ludzie w Twoim życiu?
- Jak oceniasz swoją osobę?
- Co najbardziej w sobie lubisz?
- Jakie są Twoje dążenia?
- Jakich celów nie możesz zrealizować?
- Jak często doświadczasz smutku?
- Czego najbardziej się boisz?

2. argument uzasadniający stosowanie psychologicznego wskaźnika readaptacji:

Konieczność dopasowania potencjału osoby do wymagań stawianych przez otoczenie.

Pozytywna readaptacja wymaga zmian w osobowości skazanego, który stanowi niepowtarzalną jednostkę, ukształtowaną zgodnie z predyspozycjami biopsychicznymi w toku jej społecznych doświadczeń. Zaprzeszanie działań przestępczych jest więc związane z odpowiednim dopasowaniem biopsychicznej specyfiki danego człowieka do obowiązujących wartości i norm postępowania.

Istota norm społecznych polega na regulowaniu relacji, jakie zachodzą pomiędzy różnymi podmiotami zbiorowości ludzkiej. Każdy jej członek dysponuje złożonym zespołem schematów poznawczych, które odzwierciedlają zasady organizujące społeczną rzeczywistość. Schematy te spełniają trzy zasadnicze funkcje:

- dostarczają wiedzy na temat życia zbiorowego
- regulują działaniami standardów wewnętrznych w codziennym funkcjonowaniu
- dostarczają wzorców zachowania w sytuacji, gdy należy rozstrzygnąć konflikty między konkurencyjnymi normami postępowania.

3. argument uzasadniający stosowanie
psychologicznego wskaźnika readaptacji:

Regulacyjne funkcje poczucia
odrzućcia społecznego.

Uznanie przez społeczeństwo sprawcy czynu karalnego za przestępcę (dewianta) prowadzi w jego świadomości do poczucia odrzućcia przez otoczenie. Świadomość tego typu wywołuje szereg negatywnych konsekwencji.

Po pierwsze, doświadczanie naznaczenia społecznego generuje negatywne emocje, szczególnie w postaci gniewu i złości, które początkowo określają reakcję na zachowania innych ludzi, a w dłuższej perspektywie czasowej stanowią samodzielny czynnik motywacyjny, który kształtuje kontakty stygmatyzowanej osoby z otoczeniem. Negatywne nastawienie wobec społeczeństwa – szczególnie podejrzliwość i wrogość wobec innych – prowadzi do nasilenia czynów karalnych z użyciem przemocy.

Po drugie, traktowanie osoby w kategoriach przestępcy prowadzi do tego, że zaczyna ona wierzyć, że rzeczywiście jest tym człowiekiem, za którego uznali ją otaczający ludzie – „dewiantem”, „kimś odmiennym”, „człowiekiem gorszej kategorii”. Autodefinicja odrzućconego łączy się z gwałtownym spadkiem samooceny, nasilonym lękiem przed podejmowaniem postępowania zgodnego z etykietą nadaną przez innych lub odwrotnie – osoba zaczyna spełniać oczekiwania społeczne i zachowywać się zgodnie z treścią przypisaną roli.

Po trzecie, poczucie odmienności w stosunku do otoczenia interpersonalnego sprawia, że osoba zaczyna poszukiwać środowiska, w którym może doświadczyć akceptacji. W związku z tym odrzućcie prowadzi do silnej integracji z grupami przestępczymi. Zaangażowanie tego typu jest związane z długotrwałymi interakcjami z osobami modelującymi dewiacyjne zachowania, kształtowaniem antyspołecznych ról i zmianami w obrazie siebie w postaci przypisywania sobie właściwości obserwowanych i wykonywanych funkcji, co prowadzi do tworzenia i utrwalania przestępczej tożsamości. Do jej podstawowych atrybutów na-

leży:

- duża częstotliwość zachowań sprzecznych z normami społecznymi
- nacisk na skuteczność, lojalność, fachowość w działaniach
- preferowanie wartości materialnych, hedonistycznego stylu życia i nacisk na zaspakajanie potrzeb stymulacyjnych
- koncentrowanie zachowań na terażniejszości
- usprawiedliwianie lekkomyślnych wydatków i odejścia od tradycyjnych ról rodzinnych męża i ojca.

Przyjęcie tożsamości dewiacyjnej prowadzi przede wszystkim do ukształtowania przestępczego stylu myślenia i do utwierdzenia słuszności własnego postępowania, co znajduje odzwierciedlenie we wzroście sensowności własnych działań i w optymistycznym sposobie wyjaśniania zdarzeń zachodzących w osobistym życiu przestępców.

4. argument uzasadniający stosowanie
psychologicznego wskaźnika readaptacji:

Konieczność poznania osobowościowych mechanizmów,
które doprowadzają do poprawy moralnej.

Poszukiwanie psychologicznych wskaźników pozytywnej readaptacji osób zagrożonych karierą przestępczą wynika także z faktu, że zazwyczaj w definiowaniu procesu resocjalizacyjnego akcentuje się jego cel, natomiast nie określa się osobowościowych mechanizmów doprowadzających do poprawy moralnej – maksymalnego celu wykonywania sankcji za popełnienie czynu karalnego. Jedynie obserwowanie zmian w osobowości skazanego – psychologicznego kryterium pozytywnej readaptacji – stanowi podstawę do sformułowania prognozy kryminologicznej.

Należy wyraźnie podkreślić, że poprawa moralna stanowi efekt takiego funkcjonowania osobowości, który umożliwia:

- zorganizowanie życia osobistego
- realizację bliższych i dalszych celów życiowych
- wytrwałość w poszukiwaniu i wykonywaniu pracy
- nawiązywanie pozytywnych kontaktów interpersonalnych
- stabilność życia rodzinnego
- abstynencję w zakresie używania substancji psychoaktywnych.

Dla kontrastu trzeba wskazać, że poprawie jurydycznej, oscylującej wokół umiejętności powstrzymywania się od przestępstwa, często towarzyszą trudności przystosowawcze wynikające z nieprawidłowej regulacji osobowościowej – np. brak odroczonego celu życiowego, niskie umiejętności w zakresie respektowania istotnych norm moralnych, częste konflikty interpersonalne, używanie substancji psychoaktywnych.

W niniejszym opracowaniu przedstawiono wpływ na kształtowanie pozytywnej readaptacji osób zagrożonych karierą przestępczą takich wymiarów osobowości jak:

- poczucie koherencji
- doświadczanie własnej skuteczności
- funkcjonowanie osobowościowej orientacji wartościującej
- odczuwanie alienacji/zakorzenia
- poczucie jakości życia
- spostrzeganie jakości kontaktów międzyludzkich
- strategie radzenia sobie w sytuacjach trudnych
- funkcjonowanie zasobów przystosowawczych.

Charakterystyka osobowościowych mechanizmów readaptacyjnych została ukazana w następujących rozdziałach książki.

Bibliografia:

- Balandynowicz A. (1996). Probacja. Wychowanie do wolności. Grodzisk Mazowiecki: Primus.
- Błachut J., Gaberle A., Krajewski K. (2001). Kryminologia. Gdańsk: Arche.
- Boone H. (1994). An examination of recidivism and other outcome measures: A review of the literature. *Perspectives* nr 18, s. 12-18.
- Cieślak M. (1995). Polskie prawo karne. Zarys systemowego ujęcia. Warszawa: Wyd. Prawnicze PWN.
- Dąbrowski K. (1979). Co to jest zdrowie psychiczne? W: K. Dąbrowski (red.). Zdrowie psychiczne. Warszawa: PWN, s. 7-35.
- Dow E., Jones C., Mott J. (2005). An Empirical Modeling Approach to Recidivism Classification. *Criminal Justice and Behavior* nr 2, s. 223-247.
- Dynia P., Sung H. (2000). The Safety and Effectiveness of Diverting Felony Drug Offenders to Residential Treatment as Measured by Recidivism. *Criminal Justice Policy Review* nr 4, s. 299-311.
- Farrington D. (2002). Developmental Criminology and Risk-Focused Crime Prevention. W: M. Maguire, R. Morgan, R. Reiner (red.). *The Oxford Handbook of Criminology*. Oxford: University Press, s. 657-701.
- Garcia C. (2004). Realistic Expectations: Constructing a Mission-Based Evaluation Model for Community Corrections Programs. *Criminal Justice Policy Review* nr 3, s. 251-269.
- Gardocki L. (2005). Prawo karne. Warszawa: C. H. Beck.
- Geiger B., Fischer M. (2005). Naming Oneself Criminal: Gender Difference in Offenders' Identity Negotiation. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology* nr 2, s. 194-209.
- Girard L., Wormith S. (2004). The Predictive Validity of the Inventory – Ontario Revision on General and Violent Recidivism among Various Offender Groups. *Criminal Justice and Behavior* nr 2, s. 150-181.

- Gurycka A. (1979). *Struktura i dynamika procesu wychowawczego. Analiza psychologiczna*. Warszawa: PWN.
- Hołda J., Hołda Z. (2004). *Prawo karne wykonawcze*. Kraków: Zakamycze.
- Hołda Z., Postulski K. (2005). *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*. Gdańsk: Arche.
- Jackson J., de Keijser J., Michon J. (1995). A critical look at research on alternatives to custody. *Federal Probation* nr 59, s. 43-51.
- Jaworowska A., Matczak A. (1998). *Test Niedokończonych Zdań Rottera (RISB)*. Podręcznik. Warszawa: PTP.
- Kalisz T. (2000). Cele wykonywania kary pozbawienia wolności. W: L. Bogunia (red.). *Nowa kodyfikacja prawa karnego*, t. 4. Wrocław: Wyd. UWr, s. 217-229.
- Kerley K., Matthews T., Schulz J. (2005). Participation in Operation Starting Line, Experience of Negative Emotions and Incidence of Negative Behavior. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology* nr 4, s. 410-426.
- Kjelsberg E. (2004). Gender and Disorder Specific Criminal Career Profiles in Former Adolescent Psychiatric In-Patients. *Journal of Youth and Adolescence* nr 3, s. 261-269.
- Loeber R., Farrington D., Waschbusch D. (1998). Serious and violent juvenile offenders. W: R. Loeber, D. Farrington (red.). *Serious and Violent Juvenile Offenders: Risk Factors and Successful Interventions*. Thousand Oaks: Sage Publications, s. 13-39.
- Machel H. (2003). *Więzienie jako instytucja karna i resocjalizacyjna*. Gdańsk: Arche.
- Malak B. (1986). Zjawiska i mechanizmy socjalizacyjne a formowanie agresji interpersonalnej (zarys koncepcji). W: A. Frączek (red.). *Studia nad uwarunkowaniami i regulacją agresji interpersonalnej*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź: Ossolineum, s. 99-137.
- Matthews T., Boone H., Fogg V. (1994). Alternative outcome measures: The concept. *Perspectives* nr 18, s. 11-12.
- Mills J., Kroner D., Hemmati T. (2004). The Measures of Criminal Attitudes and Associates (MCAA): The Prediction of General and Violent Recidivism. *Criminal Justice and Behavior* nr 6, s. 717-733.
- Moffitt T. (1993). Adolescence-Limited and Life-Course-Persistent Antisocial Behavior: A Developmental Perspective. *Psychological Review* nr 100, s. 674-701.
- Nagin D., Paternoster R. (1993). Enduring Individual Differences and Rational Choice Theories of Crime. *Law & Society Review* nr 27, s. 467-496.
- Najda M. (1988). Wiedza moralna jako wiedza o świecie społecznym. *Przegląd Psychologiczny* nr 2, s. 441-466.
- Niewiadomska I. Resocjalizacja. W: M. Kamiński, W. Przygoda, M. Fiałkowski (red.). *Leksykon teologii pastoralnej*. Lublin: TN KUL 2006, s. 733-736.
- Niewiadomska I. (2007). Osobowościowe uwarunkowania skuteczności kary pozbawienia wolności. Lublin: Wyd. KUL.
- Niewiadomska I., Chwaszcz J., Augustynowicz W. (2010). Więzy społeczne zamiast więzień – wsparcie pozytywnej readaptacji osób zagrożonych wykluczeniem społecznym z powodu konfliktu z prawem. Lublin: Europejski Fundusz Społeczny.
- Ostrihanska Z. (1976). Wilokrotni recydywiści w świetle badań kryminologicznych i psychologicznych. *Archiwum Kryminologii* nr 7, s. 75-87.

- Pawela S. (2003). Prawo karne wykonawcze. Zarys Wykładu. Kraków: Zakamycze.
- Pytka L. (2002). Pedagogika resocjalizacyjna. Wybrane zagadnienia teoretyczne i metodyczne. Warszawa: Wyd. ASP.
- Radochoński M. (1998). Wybrane determinanty ciągłości zaburzeń antyspołecznych. W: B. Urban (red.). Problemy współczesnej patologii społecznej. Kraków: Wyd. UJ, s. 25-55.
- Radochoński M. (2000). Osobowość antyspołeczna. Geneza, rozwój i obraz kliniczny. Rzeszów: Wyd. WSP.
- Shover N. (1985). Aging Criminals. Beverly Hills: Sage Publications.
- Stanik J. (1985). Związki psychologii z prawem. *Przegląd Psychologiczny* nr 4, s. 973-1001.
- Szczepaniak P. (2003). Kara pozbawienia wolności a wychowanie. Kalisz-Warszawa: KTPN, UW.
- Szymanowski T. (1973). Recydywa jako kryterium efektywności środków karnych w badaniach polskich. *Państwo i Prawo* nr 4, s. 56-68.
- Szymanowski T. (1989). Powrót skazanych do społeczeństwa. Warszawa: Wyd. Prawnicze.
- Vitaro F., Brendgen M., Tremblay R. (2000). Influence of deviant friends on delinquency: Searching for moderator variables. *Journal of Abnormal Child Psychology* nr 28, s. 313-325.
- Urban B. (2000). Zachowania dewiacyjne młodzieży. Kraków: Wyd. UJ.
- Ustawa z 26.10.1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (DzU 1982 nr 35 poz. 228).
- Ustawa z 6. 06. 1997 r. Kodeks karny (DzU 1997 nr 88 poz. 840).
- Ustawa z 6. 06. 1997 r. Kodeks karny wykonawczy (DzU 1997 nr 90 poz. 557).
- Uzasadnienie rządowego projektu kodeksu karnego (1997). Warszawa: Wyd. Prawnicze.
- Tonry M. (2001). Unthought thoughts. The influence of changing sensibilities on penal policies. *Punishment & Society* nr 1, s. 167-181.
- Żabczyńska E. (1979). Przestępczość u dzieci a późniejsze dostosowanie społeczne. *Szkola Specjalna* nr 1, s. 12-23.

